

UOT:94(479.24).

**AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN XARİCİ SİYASƏTİNİN
İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ****Dosent Veyisov Arif Hacı oğlu, Bədəlova Tərlan Səttar qızı****Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filiali**veyisov.arif@bk.rubedelova56@gmail.ru

Xülasə: Müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasət məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməsi, Trabzon və Batum danışıqlarında Zaqafqaziya Seyminə daxil olan xalqların Türkiyəyə münasibətində köklü fikir ayrılıqlarının üzə çıxması, İstanbulda olan Azərbaycan nümayəndələrinin Sultan VI Mehmet tərəfindən qəbul edilməsi məqalədə öz əksini tapmışdır.

1918-ci ilin payızında müharibədə dördlər ittifaqının məğlub olması, oktyabrın 30-da təkcə Türkiyə üçün deyil, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti üçün də son dərəcə ağır olan Mudros barışıqının imzalanması məqalədə faktlarla göstərilmişdir.

Cənubi Qafqazın üç yeni respublikalar arasında sülh və sabitliyin yaradılmasının çox çətin olması, lakin 1920-ci illərin əvvəllərində Gürcüstanla münasibətlərin normal məcraya düşməsi və hər iki respublikanın müstəqilliyinin Versal Ali Şurası tərəfindən de-fakto tanınması məqalədə geniş şərh olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, xarici siyasət, inkişaf mərhələləri, Türkiyə, Trabzon və Batum danışıqları, paris sülh konfransı, de-fakto.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, внешняя политика, этапы развития, Турция, Трабзонские и Батумские переговоры, Парижская мирная конференция, де-факто.

Key words: Azerbaijan People Republic foreign policy, stages of development negatations of Turkey, Trabzon and Batum , Paric peace conference de-facto.

28 may 1918-ci ildə müstəqilliyini elan etmiş gənc Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xarici siyasət məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirdi. İstiqlaliyyətin qorunub saxlanması daxilədən daha çox, xarici amillərlə də bağlı idi. I Dünya müharibəsinin getdiyi mürəkkəb beynəlxalq şəraitdə - iştirakçı ölkələrin Qafqaz və onun zəngin güşələrindən olan Azərbaycan uğrunda hərbi əməliyyatların genişləndiyi dövrdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması onun uğrunda mübarizələrdə yetişmiş siyasətçilərdən və dövlət xadimlərindən hər an dəyişən vəziyyətə uyğun çevik siyasi manevr etmə bacarığı tələb edirdi. Azərbaycan diplomatiyasının bu çətin vəzifənin öhdəsindən gəlməsi üçün 1918-1920-ci illər dövründə təşkil olunmuş müxtəlif hökumət kabinetlərində Xarici İşlər Nazirliyinin möhkəmləndirilməsi və təşkilatı strukturunun təkmilləşdirilməsinə böyük diqqət yetirilirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasət idarəsinə müxtəlif vaxtlarda dövrünün ziyalıları, dünya siyasətinin sirlərinə bələd olan, çevik diplomatik bacarığa malik Fətəli Xan Xoyski, Məmməd Həsən Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Adil xan Ziyadxan başçılıq etmişlər. Azərbaycan diplomatiyasının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində Ə.M.Topçubaşov, M.Ə. Rəsulzadə, Ə.Ağayev, N.Yusifbəyli, Ə.Şeyxülislamov, Ceyhun Hacıbəyli, M.Y.Mehdiyev, M.Məhərrəmov, Ə.Haqverdiyev, Y.V.Çəmənzəminli və digərləri yaxından iştirak etmişlər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətinin inkişaf mərhələləri milliyətindən və dini etiqadından asılı olmayaraq qonşu dövlətlərlə mehriban münasibətlər Azərbaycan diplomatiyasının aparıcı istiqaməti olub, onun çıxış nöqtəsini təşkil edirdi. XX əsrin

əvvəllərindən Azərbaycanda genişlənən milli- azadlıq mübarizəsində onun öncülləri Osmanlı dövrünə böyük ümid bəsləyirdilər. Əsrin əvvəllərindəki təlatümlü hadisələr Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinin həyatında milliyətçilik ideyasının geniş yayılmasına və inkişafına ciddi təkan verdi.

Balkan müharibəsi dövründə Rusiyada antitürk əhval-ruhiyyəsinin qızışdırılması bir tərəfdən Qafqaz müsəlmanlarının ondan narazı saldı, digər tərəfdən isə Azərbaycan xalqında Osmanlı dövlətinə qarşı təbii meyli gücləndirdi. Bu dövrdə milliyətçi qüvvələrin yaydığı bəyannamədə göstərildi: “Biliniz və izah olunuz ki, bizim yeganə çareyi-nicatımız Türkiyənin istiqlalı və onun tərəqqisidir”. [1]

Birinci dünya müharibəsinin son mərhələsində Azərbaycan millətinin müstəqillik arzusu Türkiyənin Qafqaz siyasəti ilə çarpazlaşdığından tərəflər arasında bir-birinə olan təbii meyill onların sosial-siyasi, hərbi-iqtisadi əməkdarlığında maddiləşməklə yeni mərhələyə daxil oldu. 1918-ci ilin əvvəlində Trabzon və Batum danışıqları Zaqafqaziya Seyminə daxil olan xalqların Türkiyəyə münasibətində köklü fikir ayrılıqları üzə çıxardı. Trabzon danışıqları dayandırıldıqdan sonra Batuma səfər edən Ənvər Paşa Trabzonda Zaqafqaziya hökumətinin dağılacağı təqdirdə Türkiyə ilə geniş sərhədləri olan müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasına tərəfdar olduğunu və bu dövlətin Türkiyə tərəfindən müdafiə ediləcəyini bildirdi. [2]

1918-ci il martın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasından Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri yeni mərhələyə-dövlətlərarası münasibətlər mərhələsinə daxil oldu. 1918-ci il mayın 30-da Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski Türkiyə, Almaniya, Avstriya-Macaristan, Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya, ABŞ, Bolqarıstan, Rumıniya, İran, İspaniya, Hollandiya, Rusiya, İsveç, Ukrayna, Danimarka və Yaponiya xarici işlər nazirliklərinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması barədə məlumat göndərdi.

Bu mərhələdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin hüquqi əsasını 4 iyunda imzalanmış Batum müqaviləsi təşkil edirdi. Müqavilədə göstərilirdi: “Biz tərəfdən, Osmanlı imperator hökuməti, digər tərəfdən isə müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti öz ölkələri arasında siyasi, hüquqi, iqtisadi və intellektual zəmində mehriban dostluq münasibətlərini bərqərar etməklə qarşılıqlı surətdə razılığa gəlirlər.[3] 4 iyun müqaviləsi və iyunun ortalarında imzalanan çoxtərəfli sazişlər Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin bütün sahəsini əhatə edən ilk dövlətlərarası sənədlər idi. Hələ Batumda olan Məmməd Əmin Rəsulzadə və M.H.Hacinski xarici hərbi müdaxiləyə son qoymaq və daxili asayiş qorumaq məqsədilə 4 iyun müqaviləsi əsasında hərbi yardım göstərilməsi barədə Türkiyəyə müraciət etdilər.

Həmin müraciəti qəbul edən Osmanlı dövləti elə etmək istəyirdi ki, Azərbaycana ordu göndərilməsi ilə Cənubi Qafqazda möhkəmlənməyə çalışan Almaniyanın etirazına səbəb olmasın. Ona görə də qarşılıqlı razılıq əsasında Osmanlı hərbi hissələri və Azərbaycan könüllülərindən ibarət Qafqaz İslam ordusu yaradıldı. [4]

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin genişlənilib dərinləşməsində 1918-ci ildə keçirilməsi nəzərdə tutulan İstanbul konfransına M.Ə.Rəsulzadə, X.Xasməmmədov və A.Səfikürdiskidən ibarət nümayəndə heyəti göndərilməsinin böyük əhəmiyyəti oldu. Nümayəndə heyətinə bu beynəlxalq konfransa dəvət edilmiş Osmanlı, Almaniya, Avstriya-Macaristan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Ermənistan və Bağlılar dövlətlərinin nümayəndələri ilə siyasi, iqtisadi maliyyə və hərbi məsələlərlə bağlı danışıqlar aparmaq və müqavilələr bağlamaq səlahiyyəti verilmişdir.[5] Nəzərdə tutulan beynəlxalq konfrans keçirilməsə də, Azərbaycan nümayəndələrinin İstanbul missiyası çox faydalı oldu. İyun ayının axırlarından oktyabr ayının axırlarına qədər Azərbaycan, Osmanlı və digər dövlətlərin İstanbulda olan nümayəndələri səmərəli danışıqlar apardılar.

Sentyabrın 6-da Azərbaycan nümayəndələri Mehmet Rəşadın vəfatından sonra taxta əyləşmiş Sultan VI Mehmet Vahideddin tərəfindən qəbul edildi. Həmin gün Sultan taxta çıxması münasibətilə İstanbulda olan diplomatik nümayəndələr üçün təntənəli rəsmi qəbul (audiensiya) mərasimi düzəltdi. Gözləmə zalında bir çox xarici nümayəndəliklər olmasına baxmayaraq Sultanın şəxsi təşəbbüsü ilə Azərbaycan nümayəndələri birinci qəbul edildilər.

Onları Ənvər Paşa qarşılayıb Sultana təqdim etdi. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti adından VI Mehmeti təbrik edən M.Ə.Rəsulzadə yüzillik əsarətdən xilas olmuş Azərbaycan xalqının öz istiqlaliyyəti və hüriyyətini qoruyub saxlamaq yolunda qardaş Türkiyəyə arxalandığını bildirdi. Bu qəbul barədə Azərbaycan hökumətinə məlumat verən M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Biz çıxanda Sultanın Ənvər Paşa Həzrətlərinə yaxınlaşaraq“ bu dəqiqələr ömrümüzün ən xoşbəxt dəqiqələridir” dediyini eşitdik və bundan köksümüz iftixarla doldu” [6]

1918-ci ilin yayında Azərbaycan ətrafında cərəyan edən beynəlxalq vəziyyəti Bakının tezliklə azad edilməsini zəruri edirdi. Birinci dünya müharibəsinin sonunda Bakı Türkiyə, Almaniya, İngiltərə, Sovet Rusiyası arasında mübarizənin əsas obyektinə çevrilmişdi.

Sentrokaspiçilər və avqustun əvvəllərində İ.Denstervil başda olmaqla Bakıya daxil olan ingilislər şəhəri Qafqaz İslam Ordusunun hücumundan müdafiə etmək iqtidarında deyildilər. Nəhayət, Berlində üç aya qədər davam edən Almaniya-Rusiya danışıqları avqustun 27-də saziş müqaviləsi ilə nəticələndi. Sazişin 12-ci maddəsində göstərilirdi Almaniya Qafqazda Gürcüstanın hüduqlarından kənarda hərbi əməliyyatlardan hər hansı üçüncü dövlətə heç bir yardım etməyəcək. Rusiya Bakı vilayətində neft çıxarılmasını bütün imkanları daxilində artıracaq, çıxarılan neftin dördde birini Almaniya verəcək. [7]

1918-ci il sentyabrın əvvəllərində Azərbaycan nümayəndələri Sədr-Əzəm Tələt Paşa tərəfindən qəbul edildi və danışıqlar zamanı Tələt Paşanın Berlinə səfəri ərəfəsində Almaniyanın Bakı məsələsində tutduğu mövqe, Bakının tezliklə azad edilməsinin zəruriliyi müzakirə edildi. Az sonra Berlinə gedən Tələt Paşa təcili şəkildə 27 avqust sazişinin ləğv edilməsini Almaniya tərəfindən tələb etdi. Bu addım Bakının azad edilməsində mühüm əhəmiyyətə malik oldu. Sentyabrın ortalarında Azərbaycan-Türkiyə hərbi qüvvələri Bakıya daxil oldu.

Bakının azad edilməsi istiqlal elan olunmasından sonra Azərbaycanın tabeliyində ikinci böyük tarixi hadisə idi. Bu qələbənin diplomatik cəhətdən təmin edilməsi Azərbaycan diplomatiyasının ilk uğurlarından oldu. Bakının azad edilməsi barədə məlumatı Ənvər Paşa İstanbulda olan Azərbaycan nümayəndələrinə çatdırdı.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafında Ə.M.Topçubaşovu İstanbul missiyasının böyük əhəmiyyəti oldu. O, 1918-ci il sentyabrın 28-də İstanbula gəldi və Azərbaycan hökumətinin fəvqəladə səlahiyyətli naziri kimi işə başladı.

Berlin danışıqlarından sonra oktyabrın 2-də Ə.M.Topçubaşovun qəbul edən Tələt Paşa məlumat verərək bildirmişdi ki, Azərbaycanın mənafeyi naminə nə mümkündürsə, hamısını etmişdir. Danışıqlar zamanı Tələt Paşa Berlindəki rus səfiri A.A.İoffenin Azərbaycana münasibətdə qərəzli mövqeyini də açıqladı. [8]

1918-ci ilin payızında Almaniya, Türkiyə, Avstriya-Macaristan və Bolqarıstanın daxil olduğu ittifaq məğlub oldu. Oktyabr ayının 30-da təkcə Türkiyə üçün deyil, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçün də son dərəcə ağır olan Mudros barışıqı imzalandı. Barışıqın 11-ci maddəsinə görə, Türkiyə Zaqafqaziya Dəmir yolu üzərində nəzarət hüququnu Antantaya verməli və müttəfiqlərin Bakını tutmasına heç bir etiraz etməməli idi. [9]

Noyabrın 4-də Ə.M.Topçubaşov Azərbaycan hökuməti adından Mudros barışıqının Azərbaycana aid maddələrinə etirazını bildirdi. [10] Lakin bu etirazın elə bir əhəmiyyəti

olmadı. Mudros barışıqının Azərbaycana aid maddəsinə görə, Osmanlı dövlətindən narazı qalmasına baxmayaraq onun Birinci Dünya müharibəsində məğlub dövlətlərdən biri olmasından ehtiyat etməyərək, noyabrın 10-da Azərbaycan hökuməti Respublikanı tərk edən Türkiyə ordusunun şərəfinə ziyafət verdi. Türkiyə qoşunları həmin gün Bakıdan, az sonra isə bütün Azərbaycandan çıxdı. Bununla da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətində Türkiyə oriyentasiyası dövrü başa çatdı.

Birinci Dünya müharibəsinin sonunda Böyük Britaniyanın Azərbaycana marağı müstəsna dərəcədə artmışdı. Bu, bir tərəfdən, Almaniya- Türkiyə blokunun Qafqaza meylinin güclənməsi, digər tərəfdən isə dünya neft istehsalının böyük bir hissəsinin Bakının payına düşməsi ilə bağlı idi. Müharibə ərəfəsində Rusiyada hasil edilən neftin 83 faizi Bakıda çıxarılırdı. [11] Dünya müharibəsində iştirak edən ölkələr isə Bakı neftinə çox vaxt qələbəni müəyyən edən amil kimi baxırdılar. İngiltərənin baş naziri Lloyd Corcun fikrincə, müharibənin sonunda Antantanın üstünlüyünə baxmayaraq, alman bloku Bakı neftindən istifadə edərdisə, hərbi əməliyyatların hansı nəticələr verəcəyini qabaqcadan söyləmək olmazdı. Bakıda XKS-nin hakimiyyəti devrildikdən sonra sentrokaspiçilərin ilk addımı Ənzəlidə dayanmış ingilisləri Bakıya dəvət etmək oldu. Avqustun 4-də polkovnik Stoksun başçılıq etdiyi ilk qoşun dəstəsi Bakıya daxil oldu. general Denstervil başda olmaqla min nəfərlik ikinci hərbi dəstə Azərbaycana gəldi. Şəhərin xristian əhalisi ingilisləri böyük sevinclə qarşıladı. Malt qırğınlarını törətmiş ermənilər ingilislərin simasında öz xilaskarlarını görürdülər. Lakin Britaniya qüvvələrinin azlığı onların ümidlərini puça çıxartdı.

Bakıya gələn Britaniya qoşununun çoxsaylı olması haqda məlumatların sayıa olduğunu bilən Qafqaz İslam Ordusu şəhəri azad etmək uğrunda son hərbi əməliyyatlara başladı. 1918-ci il sentyabr ayının ortalarında Britaniya qoşunu general Denstervil başda olmaqla Bakını tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Lakin 1918-ci ilin payızında ikiaylıq fasilədən sonra onlar yenidən Bakıya qayıtdılar. Bu, Türkiyə və onun müttəfiqlərinin Birinci Dünya müharibəsində tam məğlubiyyəti ilə bağlı idi.

1918-ci il noyabrın 17-də müttəfiqlərin qoşunları Bakıya daxil oldu. Bundan az əvvəl, Azərbaycan hökuməti ABŞ prezidenti V.Vilsona, öz fəaliyyətini bərpa etmiş Milli Şura isə dünya dövlətlərinə müraciətlər qəbul etdilər. [12] Müttəfiqlərin gəlişi Azərbaycanın istiqlaliyyətini ciddi təhlükə qarşısında qoydu. Rus və erməni milli şuralarının cəhdlərinə baxmayaraq, Bakıda vəziyyətlə yaxından tanış olduğdan sonra, general V.Tomson bildirdi ki, onun "Bakıda ən bacarıqlı adamlardan biri" saydığı F.X. Xoyskinin hökuməti ölkədə koalisiya hökuməti təsdiq edilənə qədər yeganə təsirli hökumət olaraq qalır.

Balkanda və Qafqazda olan ingilis qoşunlarının baş komandanı general Corc Miln az sonra Bakıya gələrək V.Tomsonun bəyanatını təsdiqlədi və bildirdi ki, Böyük Britaniya hökuməti Azərbaycan hökumətini bu ölkənin bütün ərazisində yeganə qanuni hakimiyyət kimi tanıyır. Azərbaycan hökumətində qəbul zamanı o dedi: "Mən buraya böyük müttəfiq millətlərin hümayəndəsi hesabında gəldim. Məqsədimiz məmləkətdə sülh və ədaləti bərpa etməkdir. Müttəfiqlərin qələbəsi hüquqi -ədalət və millətlərin təyini-müqəddəra-ixtiyari təmininin rəhnidir. Sülh konfransında burası bəyan ediləcəkdir. İbraxim etdiyiniz hüsnə - istiqbalıdan naşı təşəkkürümü bəyan edirəm. Qoşunlarımız məmləkətinizdə bulunduca hüsnə-qəbul və hər dürlü müzahirət görəcəklərinə ümidvaram. Məmləkətinizin ticarət və sənətinin tərəqqisinə var qüvvəmiz ilə çalışacağıq." [13]

Ayrı-ayrı millətlərin təyini -müqəddərat hüququ İngiltərə hökuməti nöqtəyi-nəzərinə müdafiə edilməlidir. Sülh konfransında İngiltərə nümayəndələri bunu müdafiə edəcəkləridir. Bundan əlavə, general bəyan etmişdir ki, müttəfiqlər komandanlığı təzə təşkil edilmiş Zaqafqaziya hökumətlərinin daxili işlərinə qarışmayacaqdır. Və müttəfiqlərin yeganə məqsədi bu dövlətlərdə asayış və müsəlimətə kömək etməkdir". [14] Əlbəttə, bu, tək general C.Milnin

fikri deyildi, 1918-ci ilin dekabr ayında Cənubi Qafqaz məsələsi bir neçə dəfə Britaniya hökumətinin iclasında müzakirə edilmişdi. Lord Kerzon bu fikirdə idi ki, Cənubi Qafqazda sabitlik lazımdır, əks təqdirdə “anarxiya, qarma- qarışıqlıq, yaxud bolşevizm” bu regionda ingilis siyasətinə maneçilik törədə bilər.

1919-cu ilin əvvəllərindən başlayaraq İngiltərə- Azərbaycan əlaqələri Bakıda olan ingilis komandanlığı, İstanbuldakı ingilis hərbi və diplomatik nümayəndəliyi, sonralar isə Paris Konfransında təmsil olunan sülh heyəti vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Dekabr ayında ingilislər Batum və Tiflisi də tutdular və 1919-cu ilin yayına qədər Qafqazda qaldılar. İngilislərin Azərbaycanın daxili işlərinə müdaxilə etməsi tədricən aradan qaldırıldığına görə, Azərbaycan hökuməti bütün işləri öz əlində toplayır, addımbaaddım tam irəliləyərək müstəqiliyyətini bərqərar edirdi.

U.Çörçill sonralar öz xatirələrində yazırdı ki, Cənubi Qafqaza daxil olmuş 20 minlik Britaniya ordusunun yardımı ilə Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan tam müstəqil olmalı idi və bu müstəqil dövlətlər İrana və Türkiyəyə bolşeviklərin gözlənilən müdaxiləsinin qarşısında durmalı idilər.[15]

Azərbaycan xarici siyasətinin qarşısında duran ciddi məsələlərdən biri qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı mehriban münasibətlər yaratmaq, müəyyən məsələlərə münasibətdə Qafqaz həmrəyliyinə nail olmaq idi. Azərbaycan parlamentinin Dağıstan, Gürcüstan və Ermənistana göndərdiyi müraciətdə deyilirdi: “Qafqaz elə bir vəziyyət qarşıındadır ki, bu ərazi üzərində qurulmuş olan cümhuriyyətlər müqabil dostluq və həmrəylik yapmadan yaşaya bilməzlər”.

Azərbaycan hökuməti Bakıya gəldikdən sonra Dağlılar Respublikası ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün 1918-ci ilin oktyabr-noyabr aylarında bir sıra müqavilələr bağladı. İki dövlət arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən, Azərbaycan hökuməti ciddi maliyyə çətinlikləri ilə qarşılaşmış, Dağlılar hökumətinə 10 milyon manat həcmində yardım göstərmiş və o, Denikinin təcavüzünə məruz qaldıqda əlində olan bütün vasitələrlə ona yardım göstərəcəyini bildirmişdi. 1919-cu il mart ayının əvvəllərində general Tomsona etiraz notasında Azərbaycan hökuməti bəyan edirdi: “Dağlılar üçün ağır bir zamanda Azərbaycan hökuməti onlara lazımı köməklik göstərməyi özünə borc sayır”. Təkcə Dağıstanı deyil, bütün Qarqazı hədələyən ağ və qırmızı Rusiyasına münasibətdə Azərbaycan hökumətinin mövqeyi respublika XİN-nin Kuban hökumətindəki səlahiyyətli nümayəndəsi C.Rüstəmbəyova məktubunda öz əksini tapmışdı. Orada deyilirdi: “Bizim hökumətin fikri belədir: kim olursa- olsun, bolşevik, menşevik, denikinçi və i.ə., Azərbaycan istiqlaliyyətinə qəsd edən hər kəs onun düşmənidir”.[16]

Cənubi Qafqazın üç yeni respublikası - Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan arasında sülh və sabitliyin yaradılması çox çətin oldu. Müstəqilliyin ilk günlərində Gürcüstan hökumətinin Borçalı, Sığnaq və ümumilikdə Qarayazıda Gürcüstanın sərhədlərini müəyyən etmək adı altında mövcud vəziyyəti dəyişmək cəhdləri Azərbaycan hökumətinin müqaviməti ilə qarşılaşdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici işlər naziri M.H.Hacınski iyunun 14-də Gürcüstan hökumətinin 1918-ci il 5 iyun tarixli qərarına etiraz edərək Gürcüstan hökumətinin xarici işlər idarəsinin başçısına yazırdı. Borçalı, Tiflis və Sığnaq qəzalarının başdan-başa müsəlmanlardan ibarət olan hissələrinin əhalisi öz nümayəndələri vasitəsilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tərkibində olmaq arzularını ifadə etdiklərini nəzərə alaraq, mənim hökumətim gürcü hökumətinin yuxarıda qeyd olunan sərəncamına qarşı qəti etiraz edir və ölkələrimiz arasında mehriban qonşuluq münasibətlərinin saxlanması naminə Borçalı qəzasının hüduqlarından qoşun hissələrini çıxarmaq, Azərbaycan ərazisinin yuxarıda qeyd edilən hissələrinin tutulması haqqında sərəncamı ləğv etmək üçün təcili tədbirlər görməyi təkidlə xahiş edir. [17] Azərbaycan hökumətinin ciddi səyi ilə Qarayazıdakı status-kvo saxlandı. Azərbaycan ordu hissəsinin burada qalması şərti ilə beynəlxalq komissiya

yaradılması barədə razılıq əldə edildi. Az sonra isə məsələnin müzakirəsi 1919-cı ilin aprelin 25-də Tiflisdə işə başlayan Qafqaz konfransının gündəliyinə daxil edildi. Lakin 1919-cı ilin iyununda, Şimaldan yaxınlaşan təhlükə ilə bağlı olaraq, Qafqaz konfransı öz işini dayandırdı. Denikin ordusunun Dağıstan üzərinə hücumu və Cənuba doğru irəliləməsi Azərbaycan-Gürcüstan əməkdaşlığını zərurətə çevirdi. Yaranmış vəziyyətdə Ümumqafqaz həmrəyliyinin yaradılmasında Azərbaycan diplomatiyası Gürcüstanla əlaqələrin genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. 1919-cu il iyunun 16-da iki dövlət arasında üç il müddətinə hərbi-müdafiə paktının imzalanması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dəyərli diplomatik addımı hesab edilməlidir. Bu pakta görə, Azərbaycan və Gürcüstanın istiqlaliyyəti və ərazi bütövlüyünə hər hansı dövlət tərəfindən təcavüz olduğu təqdirdə müqaviləni bağlayan tərəflər öz öhdələrinə bir-birinə hərbi yardım göstərmək borcunu götürmüşdülər. Eyni zamanda müqavilənin 10-cu bəndində göstərilirdi ki, "bu müqavilə barədə rəsmi məlumat verildikdən sonra Ermənistan iki həftə ərzində bu müqaviləyə qoşula bilər" [18]. Həmin müqavilə iyun ayının 27-də hər iki ölkənin parlamentlərində təsdiq edildi.

16 iyun hərbi- müdafiə paktına uyğun olaraq, tərəflər hərbi-texniki saziş imzaladılar və birgə hərbi Şura yaratdılar. İngilis komandanlığının Azərbaycan-Gürcüstan müdafiə paktına münasibəti əvvəlcə mənfi idi, lakin sonralar dəyişdi. Britaniyanın Şərqi Avropa və Qafqazda olan qüvvələrinin baş komandiri general C.Miln Denikin Cənuba doğru hərəkəti ilə razı olmadığı barədə baş nazir N.Yusifbəyliyə radioteleqram göndərdi.[19] Müstəqilliyin ilk günlərindən Gürcüstan Respublikası ilə qurulan diplomatik əlaqələr çox çətin və zidiyyətli bir yol keçsə də, 1920-ci ilin əvvəllərində normal məcraya düşdü. Hər iki respublikanın müstəqilliyi Versal Ali Şurası tərəfindən de-fakto tanındı.

İstiqlal bəyannaməsindəki müstəqillik və qonşu dövlətlərlə qarşılıqlı dostluq münasibətinin qurulması zərurəti Azərbaycanın güney qonşusu olan İranla normal münasibətlərin yaradılmasını tələb edirdi. Azərbaycan torpaqlarının böyük hissəsinin İran daxilində olması bu iki ölkə arasında qurulacaq münasibətlərdə özünü göstərməli idi. Ona görə də İranla münasibətlərin tənzimlənməsi xüsusi yanaşma və ehtiyat tələb edirdi.

İran tərəfi Arazın quzeyində "Azərbaycan" adlı dövlətin yaradılmasının və onun gec-tez Güney Azərbaycana təsir edəcəyindən təşvişə düşdüyünü tezliklə biruzə verdi. 1918-ci ilin iyulunda Azərbaycanın İstanbulda olan nümayəndə heyəti buradakı digər nümayəndələrlə yanaşı, İran konsulluğuna da Azərbaycan Respublikasının yaranması haqqında bəyannamə təqdim etdi. İran konsulu bəyannaməni geri qaytararaq, ona əlavə olunmuş vərəqdə göstərdi ki, o, "Azərbaycan" adlı müstəqil dövlət tanımır.

Az sonra İranın Azərbaycana münasibətində kəskin dönüş yarandı. İran rəsmi nümayəndələri İranla Azərbaycanın vahid dövlət təşkil etməsinin hər iki ölkə üçün məqsəduyğun olması tezisini ortaya atdılar.

Həmin tezis sülh konfransında iştirak üçün Parisə səfəri zamanı 1918-ci ilin sonralarında iki gün Bakıda qalmış İran nümayəndə heyəti tərəfindən irəli sürüldü. Lakin Azərbaycanın bəzi nüfuzlu siyasi xadimləri, xüsusən Əhməd bəy Ağaoğlu bu təklifi kəskin etirazla qarşıladı, onu İran diplomatiyasının hiyləsi kimi dəyərləndirdi.

İran nümayəndələri ilə diplomatik təmaslar Parisdə də davam edirdi. 1919-cu ilin oktyabrında Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı Ə.M.Topçubaşovun İran xarici işlər naziri ilə görüşləri adətən anlaşmazlıq şəraitində keçirdi.

İranla münasibətlərdə əvvəlki narazılıqlar, daha çox isə anlaşılmazlıqlar 1919-cu ilin ortalarından etibarən öz yerini əməkdaşlıq meyllərinə verməyə başladı. Həmin ilin payızında yaradılan birgə Azərbaycan -İran komissiyasının gərgin işi nəticəsində iki dövlət arasında münasibətlərin bir sıra tərəflərini əhatə edən müqavilə və saziş imzalandı. 1920-ci il mart

ayının 20-də iki dövlət arasında əməkdaşlığın bütün sahələrini əhatə edən 7 müqavilə və saziş imzalandı.

Ədəbiyyat

1. Məmmədzadə M.B "Milli Azərbaycan hərəkatı". Ankara, 1991, səh:40
2. Həsənli C. "Azərbaycan tarixi: Türkiyə yardımından Rusiya işğalına qədər" (1918-1920), Ankara, 1998, səh:72
3. "Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi" (ARDA), f.894, siy.10, iş.88, v.1
4. Rəsulzadə M.Ə. "Azərbaycan Cümhuriyyəti", Bakı, 1990, səh:39-40
5. "Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi" (ARDA), f.970, siy.1, iş.138, v.4
6. ARDA, f.970, siy.1, iş.30, v.1
7. Həsənli C. "Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində", Bakı, 1993, səh:119
8. ARDA, f.894,siy.10, iş.150, v.2-3
9. Ключников Ю.В., Сабанин А., "Международная политика нового времени в договорах, нотах декларациях. Часть II, Москва, 1928, стр.188
10. ARDA, f.970, siy.1, iş.68, v.2
11. Токаревский Е.А Из истории иностранной интервенческой и гражданской войны в Азербайджане, Баку 1957, стр.11
12. 28 may 1918. "Azərbaycan Cümhuriyyəti istiqlalının birinci sənaye dövrü", Bakı 1919, səh:12
13. Ziyadxanlı A. Azərbaycan, Bakı 1919, səh: 94
14. Черчилль У. "Мировой кризис" Москва 1932, стр:106
15. ARDA, f.894,siy.10, iş.150,v.2-3
16. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. Тифлис, 1919.
17. ARDA, f.970, siy.1, iş.64, v.15
18. ARDA, f.894,siy.10, iş.70, v.5

DEVELOPMENT STAGES OF THE FOREIGN POLICY OF THE AZERBAIJAN PEOPLE'S REPUBLIC

Docent Veyisov Arif Haji, Badalova Tarlan Sattar

Summary

Azerbaijan People Republic which has declared its own independence paying special attention to foreign policy problems, peoples who included to Transcaucasia appearing radical differences (disagreement) on Trabzon and Batumi negotiation, representatives in Istanbul being received by Sultan Mehmet IV are reflected in this articles.

In 1918's autumn being defeated the four Unions in the war, on the 30 of October signing Mudros armistice is very extremely difficult for not only Turkey but also Azerbaijan People Republic have been shown by facts in the article.

Being difficult to create peace and stability among new three states in southern Caucasus but in the early of 1920 making normal attitudes with Georgia and knowing de-facto by the Versailles supreme Council the independences of both republic are commented in the article.

**ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

*Доцент Вейисов Ариф Гаджи оглы, Бадалова Тарлан Саттар кызы,
Резюме*

Особое внимание Азербайджанской Демократической Республики, провозгласившей свою независимость, к вопросам внешней политики, возникновение принципиальных разногласий в отношении народов, входящих в Закавказский Сейм, на Трабзонских и Батумских переговорах к Турции, прием В статье отражены представители Азербайджана в Стамбуле при султани Мехмете VI.

В статье показано поражение союза четырёх в войне осенью 1918 года и подписание Мудросского мирного договора 30 октября, которое было чрезвычайно трудным не только для Турции, но и для Азербайджанской Демократической Республики. с фактами.

Тот факт, что между тремя новыми республиками Южного Кавказа очень сложно создать мир и стабильность, а нормализация отношений с Грузией в начале 1920-х годов и фактическое признание независимости обеих республик Верховным Советом Версаля широко комментируется в статье.

Rəyçi: b/m. Zeynalova Dilşad

İctimai və təbiət fənləri kafedrasının 21 may 2024-cü il tarixli iclasın 17 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 16 sentyabr 2024-cü il